

Krzysztof Krysieniel

Jugosławia na rozdrożu : wybory do władz republikańskich w 1990 roku

Studia Politicae Universitatis Silesiensis 7, 158-181

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Krzysztof Kryseniel

Jugosławia na rozdrożu Wybory do władz republikańskich w 1990 roku

Abstract: Yugoslavia at the crossroads. The republican elections in 1990

Since the death of Josip Broz Tito in 1980 the Federal Republic of Yugoslavia has gradually disintegrated. Growing economic, social and national problems violently weakened relationships between republics, which in the course of time transformed into an open hostility. The more and more divergent interests made sustaining uniform federal state difficult. The first free and democratic elections were a milestone that sped up the process of breakdown. The elections took place between spring and autumn 1990. In consequence, the power was taken by politicians, whose main aim was to protect interests of particular nations. Nationalism became a fundamental value, and the idea of “brotherhood and unity” propagated by Tito became a history.

Key words: desintegration, economic, social and national problems, free and democratic elections, nationalism, idea of brotherhood and unity

Sytuacja polityczna w Jugosławii pod koniec lat osiemdziesiątych XX wieku

Gdy na początku maja 1980 roku w szpitalu w Lublanie zmarł Josip Broz Tito, Socjalistyczna Federacyjna Republika Jugosławii została bez swojego twórcy i wieloletniego przywódcy, będącego — jak się wkrótce okazało — jedynym gwarantem jedności państwa. W momencie śmierci był on przewodniczącym Związku Komunistów Jugosławii (SKJ), prezydentem i przewodniczącym Prezydium SFRJ oraz marszałkiem i naczelnym dowódcą jugosłowiańskich sił zbrojnych¹. Pozostawił po sobie bardzo specyficzny

¹ M.J. Zacharias: *Komunizm — federacja — nacjonalizmy. System władzy w Jugosławii 1943—1991*. Warszawa 2004, s. 397.

twór państwowy, w którym z jednej strony zachowywano wiele fundamentalnych zasad państwa socjalistycznego, z drugiej natomiast wprowadzono reformy (głównie dotyczące samorządu i gospodarki), które znacznie odróżniały Jugosławię od krajów bloku radzieckiego.

Równie ciekawa była struktura terytorialno-administracyjna, wprowadzona w Jugosławii po II wojnie światowej i ugruntowana w konstytucji z 1974 roku. Na państwo federalne składało się sześć republik: Bośnia i Hercegowina, Chorwacja, Czarnogóra, Macedonia, Słowenia i Serbia. W ramach tej ostatniej utworzono dodatkowo dwa okręgi autonomiczne: Kosowo i Wojwodinę. Wspomniana ustawa zasadnicza „prócz tzw. federalizmu partycypacyjnego (uczestniczącego), wprowadzała federalizm kooperacyjny, który odnosił się w istocie do pozycji i roli federacji”². Przyjęte rozwiązania spowodowały, że republiki miały bardzo szerokie kompetencje, szczególnie w zakresie wypełniania funkcji gospodarczych. W opinii wielu komentatorów, ustrój Jugosławii po 1974 roku nawiązywał już po części do konfederalnego modelu państwa³.

Ostatnia jugosłowiańska ustawa zasadnicza wprowadziła bardzo interesującą strukturę parlamentu. Proces wyłonienia organów władzy ustawodawczej opierał się na systemie delegackim. Jak pisze Edmund Mizerski: „System ten odgrywał, w intencji ustrojodawcy, podwójną rolę:

1) miał być formą ukształtowania składu osobowego m.in. parlamentu związkowego, a jednocześnie,

2) instrumentem permanentnego i wszechstronnego wpływu społeczeństwa zintegrowanego w samorządowych organizacjach obejmujących wszystkie sfery życia publicznego”⁴.

W (prawie) każdym z podmiotów federacji funkcjonował trójizbowy parlament, składający się z Rady Pracy Zespołonej (reprezentującej interesy osób pracujących), Rady Gmin (będącej wyrazicielem interesów wspólnot lokalnych) oraz Rady Społeczno-Politycznej (skupiającej delegatów różnych organizacji społeczno-politycznych)⁵. Z kolei parlament federalny — Skupszcina SFRJ — składał się z dwóch izb: Rady Związkowej oraz Rady Republik i Okręgów Autonomicznych. Ich wyłanianie dokonywało się w sposób pośredni, na podstawie list zatwierdzonych przez konferencje wyborcze Socjalistycznego Związku Ludu Pracującego Jugosławii. Była to organizacja masowa typu frontu narodowego, której trzon stanowiła Komunistyczna Partia Jugosławii. System delegacki został zniesiony

² E. Bujwid-Kurek: *Państwa pojugosłowiańskie, Szkice politologiczne*. Kraków 2008, s. 31.

³ W. Walkiewicz: *Jugosławia. Byt wspólny i rozpad*. Warszawa 2000, s. 226.

⁴ E. Mizerski: *Jugosłowiański system przedstawicielski 1918—1990*. Toruń 1999, s. 82.

⁵ *Ibidem*, s. 111—112.

dopiero w listopadzie 1988 roku, kiedy dokonano nowelizacji konstytucji związkowej⁶.

Niezwykle ciekawe rozwiązania przyjęto w ostatniej jugosłowiańskiej konstytucji odnośnie do instytucji Prezydium SFRJ i prezydenta. Jak pisze Eugeniusz Zieliński, stanowiły one „paralelnie występujące i personalnie powiązane dwa organy noszące charakter głowy państwa: kolegialnej i jednoosobowej”⁷. Ośmiu członków Prezydium SFRJ wybierały skupsztiny republik i okręgów autonomicznych, po jednym z każdego podmiotu. Natomiast funkcję prezydenta dożywotnio pełnić miał Josip Broz Tito, a po jego śmierci rotacyjne przewodnictwo na okres roku obejmowali przedstawiciele poszczególnych republik i okręgów autonomicznych.

Monopolistyczna pozycja SKJ w połączeniu z systemem delegackim wykluczały jakąkolwiek formę rywalizacji partyjnej. Szansa na powstanie pierwszych, niezależnych od władz ugrupowań zarysowała się dopiero pod koniec lat osiemdziesiątych, gdy w Jugosławii coraz wyraźniejszy stawał się kryzys, obejmujący szerokie dziedziny życia społeczno-politycznego. Można wskazać kilka najważniejszych przesłanek tego kryzysu:

- 1) śmierć Tity,
- 2) przemiany w Europie Środkowej i Wschodniej oraz upadek państw socjalistycznych,
- 3) rozbudzenie nacjonalizmów wśród narodów zamieszkujących Jugosławię,
- 4) nieudolność i niepowodzenia władz komunistycznych w organizowaniu życia wielonarodowego i zróżnicowanego religijnie społeczeństwa,
- 5) bardzo poważne problemy ekonomiczne⁸.

W poszczególnych podmiotach federacji w różny sposób widziano drogi wyjścia z narastającego, wielowymiarowego kryzysu. Szczególnie było to widoczne w stosunku do procesu decentralizacji. Zwolennikami jej pogłębienia były najbogatsze republiki, czyli Słowenia i Chorwacja, natomiast za wzmocnieniem władz centralnych zdecydowanie zaczęli się opowiadać Serbowie, zwłaszcza po przejściu władzy w Związku Komunistów Serbii przez Slobodana Miloševicia (SKJ składał się z oddziałów działających w republikach). Coraz wyraźniejsze stawały się też różnice w innych dziedzinach życia społeczno-politycznego, na które nałożył się postępujący kryzys gospodarczy. Jak pisze M.J. Zacharias: „Ostatecznie można stwierdzić, że rozbieganie i sprzeczności interesów między różnymi grupami, polity-

⁶ J. Wojnicki: *Proces instytucjonalizacji przemian ustrojowych w państwach postjugosłowiańskich*. Pułtusk 2007, s. 122.

⁷ E. Zieliński: *Skupszтина SFRJ*. Warszawa 1978, s. 79.

⁸ A. Bajt w rozmowie z R. Bilskim: *Bośniacki garnek*. W: R. Bilski: *Kocioł bałkański*. Warszawa 2000, s. 88.

kami, narodami i narodowościami uniemożliwiały powstrzymanie procesu rozkładu”⁹.

Najważniejsze dla późniejszych losów Jugosławii wydarzenia rozpoczęły się w 1989 roku. W Europie Środkowo-Wschodniej rozpoczynał się proces odrzucania rozwiązań ustroju komunistycznego połączony z rozbudzaniem się tożsamości narodowej w państwach zniewolonych. Ta sytuacja nie mogła nie zostać zauważona w Jugosławii, gdzie szczególnie w Słowenii i Chorwacji trafiła na podatny grunt. W tych podmiotach federacji zaczęły powstawać pierwsze niezależne od władzy komunistycznej ugrupowania o charakterze politycznym, których działalność nie spotkała się już z represjami ze strony republikańskich władz. Jednocześnie zwolennicy utrzymania silnego, scentralizowanego państwa, skupieni wokół osoby Miloševića, wprowadzali w życie politykę wielkoserbskiego nacjonalizmu. Przejawiała się ona na przykład we wzroście znaczenia wojska i służb porządkowych czy zniesieniu w 1989 roku autonomii Kosowa i Wojwodiny¹⁰. Coraz wyraźniejszy stawał się rozdźwięk, a z czasem wręcz otwarta wrogość między działającymi w republikach siłami reformatorskimi i niepodległościowymi (często zresztą opierających się także na nacjonalizmie), a silnym ośrodkiem władzy w Belgradzie, któremu podporządkowana była Jugosłowiańska Armia Ludowa (JNA), jednoznacznie opowiadająca się za zachowaniem jedności państwa.

Potwierdzeniem głębokiego, postępującego kryzysu politycznego w państwie był dramatyczny przebieg XIV Kongresu Związku Komunistów Jugosławii. Rozpoczęty 20 stycznia 1990 roku, stał pod znakiem ostrego konfliktu między delegacją słoweńską, która opowiadała się za reformą systemu federalnego, decentralizacją i zwiększeniem samodzielności republik, a działaczami z Serbii, opowiadającymi się za unitaryzmem. Dodatkową ośią sporu był stosunek do wprowadzenia systemu wielopartyjnego i zalegalizowania opozycji. Po stronie Słoweńców opowiedziała się delegacja chorwacka, a także część działaczy z Bośni i Hercegowiny, którzy tym samym naruszyli dyscyplinę partyjną¹¹. Natomiast Belgrad mógł liczyć na poparcie przedstawicieli pozostałych podmiotów federacji.

Obrady przebiegały w niezwykle ostrej atmosferze, w której przeciwnicy obrzucali się obelgami. Wreszcie po gwałtownym starciu delegacji słoweńscy opuścili 22 stycznia obrady, a w ich ślady poszła delegacja komunistów chorwackich. Tym samym obrady kongresu zostały zerwane, a w SKJ rozpoczął się proces rozpadu. Na miejsce Związku Komunistów Jugosławii zaczęły pojawiać się w poszczególnych republikach nowe partie, które nie

⁹ M.J. Zacharias: *Komunizm — federacja...*, s. 457.

¹⁰ W. Walkiewicz: *Jugosławia...*, s. 241.

¹¹ I. Lučić: *Bosna i Hercegovina od prvih izbora do međunarodnog priznanja*. „Status” 2007, nr 12, s. 189.

były już połączone wspólnymi organami władzy ani więzami organizacyjnymi¹².

Jednym z następstw rozpadu SKJ i postępującej dezintegracji federacji były pierwsze wielopartyjne wybory do parlamentów republikańskich. Ich termin był różny w zależności od podmiotu. Rozpoczęli Słowenci wczesną wiosną, następnie byli Chorwaci, a późną jesienią 1990 roku głosowano w pozostałych republikach. Była to pierwsza od momentu utworzenia socjalistycznej Jugosławii elekcja parlamentarna, w której miała miejsce realna walka wyborcza z udziałem wielu ugrupowań. Temu właśnie przełomowemu wydarzeniu — z podziałem na poszczególne republiki — zostanie poświęcona dalsza część pracy.

Wybory w Słowenii

Słowenia jako pierwsza stała się areną wolnych i demokratycznych wyborów. Było to wynikiem daleko posuniętego procesu demokratyzacji, który rozpoczął się w tej republice już na początku drugiej połowy lat osiemdziesiątych. Za liberalizacją stał przede wszystkim Milan Kučan, wybrany w 1986 roku na przewodniczącego Związku Komunistów Słowenii (ZKS¹³). Za jego przyzwoleniem w republice powstawały niezależne organizacje kulturalne, które nie stroniły od poruszania aktualnych problemów politycznych (najważniejszym był *Neue Slovenische Kunst*, reprezentujący radykalne poglądy i zachowania). Ten ruch okazał się tak istotny dla późniejszej transformacji, iż doczekał się nawet określenia „opozycji kulturalnej”¹⁴. Innym, równie ważnym przykładem względnej wolności w Słowenii była działalność dziennikarzy tygodnika „Mladina”, ostro krytykujących socjalistyczną rzeczywistość. Nie spodobało się to władzom w Belgradzie, a szczególnie dowódcom Jugosłowiańskiej Armii Ludowej. Generałowie postanowili zareagować, gdy redaktor naczelny Janez Janša opublikował artykuł *Noc długich noży*, ukazujący mechanizmy korupcyjne w armii oraz przygotowania do wprowadzenia w Słowenii dyktatury wojskowej. Dowództwo JNA nakazało w maju 1988 roku aresztowanie Janšy i trzech innych osób. Ich proces stał się przyczyną gwałtowanego ożywienia politycznego w Słowenii — „słoweńskiej wiosny” — i pośrednio doprowadził do rozpoczęcia zmian prawno-ustrojowych w tej republice¹⁵.

¹² M.J. Zachariasa: *Komunizm — federacja...*, s. 474.

¹³ W ścisłym sojuszu z ZKS działały inne organizacje, np. Związek Socjalistycznej Młodzieży Słowenii (ZSMS) oraz Socjalistyczny Związek Ludu Pracującego (SZDL).

¹⁴ D. Fink-Hafner: *Politične stranke*. Ljubljana 2001, s. 171.

¹⁵ J. Prunk, C. Toplak: *Parlamentarna izkušnja Slovencev*. Ljubljana 2005, s. 210—211.

„Słoweńska wiosna” uaktywniła różnego typu organizacje. Wśród nich przede wszystkim trzeba wskazać Związek Intelktualistów, którego członkowie wywodzili się ze Stowarzyszenia Pisarzy oraz z otoczenia pisma „Nova revija”. W styczniu 1989 roku członkowie Związku powołali pluralistyczny pod względem prezentowanych poglądów Słoweński Związek Demokratyczny (SDZ), skupiający wówczas głównych działaczy opozycyjnych. Jednocześnie tworzyły się załączki innych ugrupowań, między innymi Słoweńskiego Związku Chłopskiego (SKZ) czy też Socjaldemokratycznego Związku Słowenii (SDZS) ¹⁶.

W dwa miesiące po zerwaniu styczniowego zjazdu jugosłowiańskich komunistów ZKS przeobraził się w Partię Demokratycznej Odnowy (SDP). Transformacji uległa także ZSMS, zmieniając nazwę na Partię Liberalno-Demokratyczną¹⁷ (LDS). Siedem ugrupowań opozycyjnych, między innymi SDZ, SDZS, SKZ, Słoweńscy Chrześcijańscy Demokraci (SKD) oraz Zieloni Słowenii (ZS) utworzyło porozumienie wyborcze Demos — Demokratyczną Opozycję Słowenii. Podstawowymi założeniami Demosu było pokojowe przejście do społeczeństwa demokratycznego oraz niepodległość Słowenii¹⁸.

Zdominowany wciąż przez działaczy komunistycznych słoweński parlament stopniowo — od jesieni 1989 roku — demokratyzował system konstytucyjny, jednocześnie rozszerzając zakres samodzielności republiki. Uchwalona została także ustawa o stowarzyszeniach politycznych¹⁹, co umożliwiło legalne powstawanie partii (choć w akcie prawnym nie użyto *expressis verbis* sformułowania „partia polityczna”). Wreszcie w styczniu 1990 roku słoweńskie władze podjęły decyzję o rozpisaniu pierwszych, wielopartyjnych i demokratycznych wyborów do parlamentu. Wraz z elekcją parlamentarną obywatele mieli wyłonić skład kolegiального Prezydium — przewodniczącego oraz 4 członków.

Prace nad ordynacją wyborczą do wiosennych wyborów trwały stosunkowo długo i wymagały wiele wysiłku oraz zrozumienia ze strony wszystkich uczestników dyskusji. Powołano nawet w celu osiągnięcia porozumienia nieformalny „okrągły stół”, przy którym usiedli przedstawiciele starych i nowych sił politycznych. Ostatecznie 29 grudnia tekst ordynacji został zatwierdzony przez parlament, co stało się podstawą rozpisania wyborów²⁰. Wkrótce jednak konieczne okazały się nowelizacje dopiero co przyjętej ustawy, gdyż znajdowano w niej liczne błędy i nieścisłości. Ostatniej zmiany dokonano pod koniec marca, krótko przed wyborami.

¹⁶ Ibidem, s. 215.

¹⁷ W 1994 roku, po połączeniu z kilkoma innymi ugrupowaniami, nazwę zmieniono na Liberalną Demokrację Słowenii (LDS).

¹⁸ *Od aretacji četverice do samostojne države, 1988—1991* [http://www.muzej-nz.si/slo/enotni_v_zmagi_3.html]. (25.03.2010)].

¹⁹ *Zakon o političnem združevanju*. Uradni list SRS 1989, nr 42.

²⁰ M. Krivić: *Izbori u Sloveniji 1990*. „Politčka misao” 1990, br 2, s. 12.

Przyjęte rozwiązania były niezwykle skomplikowane. Wybory do Rady Społeczno-Politycznej (por. tab. 1) (każda z izb miała liczyć po 80 deputowanych) oparto na systemie proporcjonalnym, ale z możliwością zastosowania znanego ze Szwajcarii „panaszowania”. Okręgi nie były duże, liczyły od 3 do 7 mandatów. Dwa miejsca zarezerwowano dla przedstawicieli mniejszości narodowych — ich wybierano według zasady większości bezwzględnej (w dwóch turach). Mandaty dzielono wśród partii, które przekroczyły próg 2,5%, z zastosowaniem metody d’Hondta. Radę Gmin wyłoniono na podstawie systemu większości bezwzględnej, w dwóch turach. Natomiast wybory do Rady Pracy Zespołonej oparto na systemie większości względnej²¹.

Tabela 1
Wyniki wyborów do Rady Społeczno-Politycznej
w 1990 roku

Ugrupowanie	Głosy w %	Mandaty (z 80)
SDP	17,3	14
LDS	14,5	12
SKD	13,0	11
SKZ	12,6	11
SDZ ^{a)}	9,5	8
ZS	8,8	8
SDZS	7,4	6
SZS ^{b)}	5,4	5
SOS ^{c)}	3,5	3
Pozostałe	8,0	—
Mniejszość włoska	—	1
Mniejszość węgierska	—	1

^{a)} Na bazie SDZ powstało jeszcze jedno ugrupowanie — Partia Demokratyczna (DS), tworząc oddzielny klub parlamentarny. B. Repe: *Pravne, politične podlage, okoliščine in pomen prvih demokratičnih volitev. V: Razvoj slovenskega parlamentarizma*. Red. T. Krašovec. Ljubljana 2000, s. 63.

^{b)} Socjalistyczny Związek Słowenii, partia wyłoniona z SZDL. Od czerwca 1990 r. Socjalistyczna Partia Słowenii (SSP).

^{c)} Słoweńska Partia Rzemieślnicza, od czerwca 1990 r. Partia Liberalna (LS).

Oprac. własne na podstawie: Statistični urad Republike Slovenije, [http://www.stat.si/doc/06-po-078-0402.doc (25.03.2010)].

²¹ Ibidem, s. 21—27. Warto zwrócić uwagę na fakt, że zgodnie z art. 7 ordynacji w wyborach do Rady Pracy Zespołonej prawa wyborcze otrzymywało się po ukończeniu 15. roku życia, pod warunkiem, iż było się zatrudnionym (*Zakon o volitvah v skupščine*. Uradni list SRS 1989, br 42).

Proces głosowania został przeprowadzony w kilku turach: I tura — 8 kwietnia (skład Prezydium, Rada Społeczno-Polityczna oraz Rada Gmin), 12 kwietnia (Rada Pracy Zespolonej) oraz 22 kwietnia (II tura). Z punktu widzenia rywalizacji partyjnej najważniejsze były wyniki wyborów do Rady Społeczno-Politycznej. Frekwencja wyniosła 83,5%, a najwięcej głosów zdobyli postkomuniści z SDP, wyprzedzając ugrupowanie dawnej młodzieżówki komunistycznej, LDS. Jednak bezwzględne zwycięstwo odniosła koalicja Demos, zdobywając 47 mandatów. Łącznie we wszystkich izbach parlamentu dotychczasowa opozycja obsadziła 126 miejsc (z 240). Zwycięstwo Demosu przełożyło się na powołanie pierwszego niekomunistycznego rządu na obszarze Jugosławii, co miało miejsce 16 maja na połączonym posiedzeniu wszystkich izb. Na czele gabinetu stanął Lojze Peterle, lider najsilniejszego ugrupowania koalicyjnego — SKD.

W wyborach przewodniczącego Prezydium Republiki I tura nie przyniosła rozstrzygnięcia, a w II spotkali się Milan Kučan — popierany przez ugrupowania postkomunistyczne, oraz Jože Pučnik — lider opozycji. Raczej niespodziewanie — pamiętając o zwycięstwie Demosu w wyborach parlamentarnych — wygrał kandydat lewicy. Jak twierdzi Jerzy J. Wiatr, taki rezultat był wynikiem popularności Kučana w społeczeństwie, jak i tego, że w Słowenii podziały polityczne nie przebiegały według kryterium życiorysu politycznego²². Natomiast członkami Prezydium zostali Matjaž Kmecl, Ivan Oman, Dušan Plutl oraz Ciril Zlobec²³.

Wyniki wyborów do parlamentu republikańskiego w Lublanie przełożyły się w niedługim czasie na proces dalszej demokratyzacji. Miały także bezpośredni wpływ na pełne usamodzielnienie się Słowenii, czego najważniejszym przejawem było przyjęcie przez wszystkie trzy izby Skupstiny deklaracji niepodległości dnia 25 czerwca 1991 roku. Za podsumowanie pierwszego etapu transformacji ustrojowej uznać można przyjęcie Konstytucji Republiki Słowenii, co nastąpiło 23 grudnia 1991 roku.

Wybory w Chorwacji

Z wielkim zainteresowaniem wybory w Słowenii obserwowano w sąsiedniej Chorwacji, gdzie proces przemian również był już stosunkowo mocno zaawansowany. Komunistyczni reformatorzy, którzy zasiadali we władzach obu jugosłowiańskich republik, prowadzili bardzo podobną politykę, często

²² J.J. Wiatr: *Słowenia: przykład udanej transformacji*. Warszawa 1998, s. 11.

²³ B. Repe: *Pravne, politične podlage...*, s. 64.

zresztą konsultowaną. Było to rozsądne podejście, gdyż tylko współpraca dawała szansę na przeforsowanie własnych stanowisk w obliczu narastającego konfliktu w Belgradem.

W okresie funkcjonowania SFRJ legalnie działał tylko Związek Komunistów Chorwacji (SKH), będący filią SKJ. Podstawą prawną działalności partyjnej w ostatnim okresie istnienia federacji była ustawa o organizacjach społecznych i stowarzyszeniach obywatelskich z 1982 roku, wielokrotnie nowelizowana²⁴. Pod koniec lat osiemdziesiątych był to już mocno nieaktualny akt prawny, gdyż powstawały liczne niezależne ugrupowania polityczne. Wiosną 1990 roku w parlamencie republikańskim przyjęta została ustawa o organizacjach politycznych²⁵, wprowadzająca system wielopartyjny. Choć tak jak w przypadku Słowenii nie użyto w niej określenia „partia polityczna”, ale *de facto* umożliwiła ich legalne powstawanie i funkcjonowanie. W obliczu zaplanowanych wyborów parlamentarnych miało to fundamentalne znaczenie.

Pluralistyczna scena partyjna w Chorwacji zaczęła kształtować się pod koniec lat osiemdziesiątych XX wieku. Pierwszą partią opozycyjną, która przełamała monopol SKH, powołano do życia 20 maja 1989 roku (czyli początkowo działała nielegalnie). Był to Chorwacki Związek Socjalliberalny, przemianowany wkrótce na Chorwacką Partię Socjalliberalną (HSLŠ). Jednak to inne ugrupowanie miało wkrótce odegrać najistotniejszą rolę — 17 czerwca odbył się zjazd Chorwackiej Wspólnoty Demokratycznej (HDZ). Przewodniczącym partii został Franjo Tuđman, były jugosłowiański generał i uczestnik „chorwackiej wiosny” (ruchu demokratycznego i niepodległościowego z przełomu lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych), późniejszy prezydent państwa²⁶. Głównymi elementami programowymi tej szybko zyskującej na popularności partii stały się nacjonalizm i hasła antyserbskie²⁷. HDZ dodatkowo wyróżniała się na tle innych ugrupowań silnym przywództwem, wewnętrzną spójnością i jasno sprecyzowanym profilem ideologicznym²⁸.

Głęboka przebudowa nastąpiła w SKH. Na zorganizowanym w połowie grudnia 1989 roku XI Kongresie stanowisko przewodniczącego partii objął reformator Ivica Račan, zastępując konserwatywnego Serba Stanko Stojčevića. Wtedy też zapadła decyzja o przeprowadzeniu wolnych i demokratycznych wyborów, co szybko przełożyło się na przyjęcie wielu ustaw wybor-

²⁴ *Zakon o društvenim organizacijama i udruženijama građana*. „Narodne novine” 1982, br. 7.

²⁵ *Zakon o političkim organizacijama*. „Narodne novine” 1990, br. 70.

²⁶ S. Mesić: *Kako je srušena Jugoslavija*. Zagreb 1994, s. VI.

²⁷ C. Buric: *O mogućnosti reformiranja HDZ-a: aspekti puta u kršćansko-demokratsku stranku*. „Politička misao” 2002, nr. 1, s. 161—162.

²⁸ N. Zakošek: *Politički sustav Hrvatske*. Zagreb 2002, s. 30.

czych przez Sabor, czyli parlament republikański²⁹. Przejawem zachodzącej transformacji wśród komunistów było także dodanie do dotychczasowej nazwy ugrupowania członu Partia Przemian Demokratycznych (SKH-SDP).

W pracach nad nową ordynacją wyborczą dominującą rolę odegrali członkowie SKH-SDP. Zdominowana przez nich komisja parlamentarna, licząca 21 członków (choć najważniejsze decyzje zapadały w węższym, sześciuosobowym gronie), zdecydowała o przyjęciu projektu, opierającego się na modelu francuskim z 1986 roku. Za systemem większościowym opowiedziała się też HDZ, natomiast mniejsze partie opozycyjne były przeciwne. Ordynację przyjęto w lutym 1990 roku³⁰, a wybory zostały rozpisane na kwiecień.

Sabor składał się wówczas z 3 izb: Rady Gmin (116 członków), Rady Pracy Zespołonej (160) oraz Rady Społeczno-Politycznej (80). Cały kraj podzielono na okręgi jednomandatowe, z tym że nie zachowano zasady równej wagi głosu. Jak podaje M. Kasapović, na mandat przypadało w zależności od okręgu od 21 do 80 tysięcy wyborców (czyli stosunek 1 : 3,7)³¹. Wybory przeprowadzono w dwóch turach: 22—23 kwietnia oraz 6—7 maja, na podstawie systemu większości bezwzględnej³². Oprócz kandydatów lewicowej SKH i prawicowej HDZ w walce wyborczej liczyły się jeszcze Koalicja Porozumienia Narodowego (KNS) oraz Serbska Partia Demokratyczna (SDS), reprezentująca interesy mniejszości serbskiej w Chorwacji. KNS była platformą wyborczą czterech dość różnych partii³³, a które łączył jedynie umiarkowany nacjonalizm. Brak silnego spoiwa stał się widoczny już po I turze, gdy HDS opuściła Koalicję i w ponownym głosowaniu wystartowała samodzielnie³⁴.

Sondaże przedwyborcze wskazywały na wyrównane szanse dwóch głównych sił — SKH-SDP oraz HDZ. W przeprowadzonym na dziesięć dni przed I turą badaniu na lewicę chciało zagłosować 28% wyborców, a na prawicowego rywala — 30%³⁵. Natomiast same wybory — oprócz zaskakująco wysokiej frekwencji (w pierwszej turze wyniosła ona aż 84,5%) — przyniosły zdecydowane zwycięstwo HDZ. Różnica w oddanych głosach nie była wprawdzie duża (41,9% do 35%), to jednak zastosowany system większo-

²⁹ M. Kasapović: *Politički učinci hrvatskog izbornog sustava*. „Politička misao” 1991, nr 3, s. 61.

³⁰ *Zakon o izboru i opozivu odbornika i zastupnika*. „Narodne novine” 1990, br. 7.

³¹ M. Kasapović: *Politički učinci...*, s. 64.

³² Z tym, że do sukcesu w I turze trzeba było zdobyć 1/3 głosów wszystkich uprawnionych do głosowania w okręgu. Do II tury, w której do zwycięstwa potrzebna była zwykła większość, przechodzili kandydaci, którzy uzyskali co najmniej 7% głosów.

³³ Chorwacka Partia Demokratyczna (HDS), Chorwacka Unia Chrześcijańsko-Demokratyczna (HKDU), HSLs oraz Socjaldemokratyczna Partia Chorwacji (SDH).

³⁴ N. Zakošek: *Politički sustav...*, s. 31.

³⁵ I. Grdešić: *Izborne odrednice*. „Politička misao” 1990, br. 2, s. 6.

ciowy zadziałał korzystnie na rzecz HDZ, dając temu ugrupowaniu w każdej z izb ponad połowę mandatów (por. tab. 2).

Tabela 2

Rezultaty wyborów do Saboru w 1990 roku

Ugrupowanie	Głosy w %	Mandaty w Radzie Społeczno-Politycznej	Mandaty w Radzie Gmin	Mandaty w Radzie Pracy Zespolonej	Mandaty łącznie (356)
HDZ	41,9	55	71	83	209
SKH-SDP	35,0	20	36	45	101
KNS	15,3	3	5	13	21
SDS	1,6	1	3	1	5
Pozostałe	2,0	—	—	2	2
Niezależni	4,1	1	—	12	13
Nieobsadzone	—	—	1	4	5

Źródło: Opracowanie własne na podst.: N. Zakošek: *Politički sustav...*, s. 32; *Izborni rezultati* [www.izbori.hr. (25.03.2010)].

Podobnie jak to miało miejsce w Słowenii, także w Chorwacji pierwsze demokratyczne wybory miały bardzo poważne skutki dla sceny partyjnej, ale także dla przyszłości republiki. Zdominowany przez nastawionych nacjonalistycznie deputowanych HDZ Sabor przyjął 22 grudnia 1990 roku nową konstytucję, a 25 czerwca 1991 roku ogłosił niepodległość. Dążenie do zwiększenia samodzielności Zagrzebia doprowadziło najpierw do buntu zamieszkującej tę republikę mniejszości serbskiej, a następnie do wojny, w której zaangażowała się Jugosłowiańska Armia Ludowa. HDZ wygrawszy pierwsze wybory, przez całą dekadę lat dziewięćdziesiątych była partią dominującą, a jej lider o autorytarnych skłonnościach, Franjo Tuđman, stał na czele państwa jako prezydent³⁶.

Wybory w Bośni i Hercegowinie

Podobnie jak w pozostałych republikach jugosłowiańskich, scena partyjna w Bośni i Hercegowinie była zdominowana przez regionalny oddział SKJ,

³⁶ W maju 1990 r. Tuđman został wybrany przez Sabor najpierw na przewodniczącego Prezydium, a wkrótce na prezydenta. Od 1992 r. głowę państwa w Chorwacji wyłania się w głosowaniu powszechnym.

Związek Komunistów Bośni i Hercegowiny (SKBiH). W swojej działalności ten partyjny hegemon opierał się na ścisłej kooperacji z różnymi organizacjami o charakterze społeczno-politycznym: Socjalistycznym Związkiem Ludu Pracującego (SSRN), Związkiem Zawodowym (SS), Związkiem Młodzieży Socjalistycznej (SSO) oraz Związkiem Stowarzyszeń Bojowników Wojny Narodowowyzwoleńczej (SUBNOR)³⁷. Bośnia i Hercegowina jako jedyna republika nie miała narodu dominującego (jak np. Chorwaci w Chorwacji), a jej struktura etniczna była niezwykle skomplikowana. Według spisu powszechnego z 1991 roku (ostatniego przed wojną) 43,7% mieszkańców stanowili Muzułmanie, 31,3% Serbowie, a 17,3% Chorwaci³⁸. Multietniczność miała swoje odzwierciedlenie w systemie republikańskich organów władzy, gdyż obsadzano je na podstawie klucza etnicznego, według którego te trzy narody były reprezentowane w jednakowym wymiarze. Za przykład może posłużyć siedmioosobowe Prezydium Republiki, w którym musiało znaleźć się po 2 muzułmanów, Serbów i Chorwatów, a także 1 przedstawiciel pozostałych grup etnicznych, zamieszkujących Bośnię i Hercegowinę³⁹.

Proces zmian w innych republikach Jugostawii nie pozostał bez wpływu na scenę partyjną w Sarajewie. Już 2 stycznia 1990 roku oficjalny organ prasowy komunistów ukazał się bez nagłówka odwołującego się do osoby Tito. Jednocześnie republikańskie kierownictwo SKBiH potępiło powstawanie w Chorwacji i Serbii ugrupowań politycznych opartych na czynniku etnicznym, widząc w tym zagrożenie dla jedności Jugostawii⁴⁰. Obawiając się narastających nacjonalizmów, uchwalono w marcu ordynację wyborczą, wprowadzając w niej całkowity zakaz organizowania partii na zasadzie etnicznej. To postanowienie zostało jednak uznane przez Sąd Konstytucyjny za sprzeczne z republikańską ustawą zasadniczą, co otwarło drogę do powstawania ugrupowań o charakterze mononarodowym⁴¹. Trzeba podkreślić, że SKBiH bardzo długo w ogóle nie zgadzał się na legalizację systemu wielopartyjnego, proponując w zamian „pluralizm w ramach partii komunistycznej” lub „pluralizm niepartyjny”⁴².

Wyniki wiosennych wyborów w Słowenii i Chorwacji, w których zdecydowane zwycięstwo odniosły ugrupowania nacjonalistyczne, wpłynęły na wyraźne ożywienie polityczne w Bośni i Hercegowinie. W krótkich odstępach czasu powstały trzy najważniejsze ugrupowania dla przyszłości republi-

³⁷ M. Kasapović: *Bosna i Hercegovina: podijeljeno društvo i nestabilna država*. Zagreb 2005, s. 124.

³⁸ Ibidem, s. 81.

³⁹ F. Bieber: *Bosna i Hercegovina poslije rata. Politički sistem u podjeljenom društvu*. Sarajevo 2008, s. 30.

⁴⁰ I. Lučić: *Bosna i Hercegovina...*, s. 189.

⁴¹ F. Bieber: *Bosna i Hercegovina poslije rata...*, s. 29.

⁴² I. Lučić: *Bosna i Hercegovina...*, s. 189.

ki. Pierwsza w dniu 26 maja powstała Partia Akcji Demokratycznej (SDA), na której czele stanął znany działacz muzułmański, więzień polityczny w czasach Tito — Alija Izetbegović. Od samego początku jej działacze deklaruwali się jako reprezentanci obywateli należących do muzułmańskiego kręgu historyczno-kulturowego. W odpowiedzi w dniu 12 lipca powstała Serbska Partia Demokratyczna (SDS). Jej liderem został Radovan Karadžić, lekarz z sarajewskiego szpitala. Jako ostatnią z głównych partii nacjonalistycznych utworzono Chorwacką Wspólnotę Demokratyczną (HDZ BiH). Stało się to 18 sierpnia. Przewodniczącym początkowo wybrano Davora Perinovicia, ale już we wrześniu 1990 roku zastąpił go Stjepan Kljuić.

Stworzenie podstaw prawnych pluralizmu partyjnego przełożyło się na gwałtowny proces powstawania nowych ugrupowań. Do pierwszych demokratycznych wyborów parlamentarnych, które rozpisano na 18 listopada, przystąpiły aż 42 ugrupowania. Wśród nich byli także rządzący komuniści, przemianowani na Związek Komunistów — Partię Przemian Demokratycznych (SKBiH-SDP). W odróżnieniu od innych republik, bośniacki parlament miał strukturę dwuizbową, wprowadzoną na mocy poprawki LXX do konstytucji. Władzę ustawodawczą tworzyły: Rada Obywatelska licząca 130 posłów oraz Rada Gmin (110)⁴³. Jednocześnie z wyborami parlamentarnymi wyłoniono Prezydium Republiki oraz samorządy lokalne.

Kampania wyborcza toczyła się pod hasłami nacjonalistycznymi, co zepchnęło na margines partie umiarkowane, ponadnarodowe, odwołujące się do wspólnej tradycji. Narastająca wrogość skutkowała tym, iż Muzułmanie powszechnie głosowali na SDA, Serbowie — na SDS, a Chorwaci — na HDZ. Dlatego wybory z 1990 roku można określić „powszechnym spisem mieszkańców”⁴⁴, a ukształtowany w ich następstwie system partyjny — mianem wielopartyjnego z dominującą rolą czynnika etnicznego.

Partie nacjonalistyczne (SDA, SDS i HDZ BiH) zdobyły w pierwszych demokratycznych wyborach na terenie Bośni i Hercegowiny niemalże $\frac{3}{4}$ głosów, dominując w obu izbach Skupsztiny. Szczególnie widoczne to było w Radzie Gmin, którą wyłaniano w drodze ordynacji większościowej. Nacjonaliści sukces odnieśli także w wyborach do Prezydium, obsadzając wszystkie 7 miejsc — nawet fotel przeznaczony dla przedstawiciela innej narodowości. Zdobył go Ejup Ganić z SDA, który startował jako Jugosłowianin, ale szybko zmienił narodowość na muzułmańską. Przewodniczącym tego organu kolegialnego został Izetbegović, który wprawdzie nie zdobył największej liczby głosów (najpopularniejszy okazał się inny członek SDA, Fikret Abdić), ale dzięki poparciu serbskich członków Prezydium wybrano go pierwszą osobą

⁴³ O. Ibrahimagić, S. Kurtćehajić: *Politički sistem Bosne i Hercegovine*. Sarajevo 2002, s. 144.

⁴⁴ M. Kasapović: *Politički učinci...*, s. 134.

Tabela 3

Rezultaty wyborów w 1990 roku

Ugrupowanie	Rada Obywatelska		Rada Gmin	
	głosy w %	mandaty (130)	głosy w %	mandaty (110)
SDA	31,5	43	30,8	43
SDS	26,1	34	24,4	38
HDZ BiH	16,1	21	15,0	23
SKBiH-SDP	12,3	15	14,8	4
SRSJ ^{a)}	8,9	12	11,0	1
SSO-LP/DSZ ^{b)}	1,8	1	—	—
DSP BiH ^{c)}	1,4	1	—	—
MBO ^{d)}	1,2	2	—	—
SBO ^{e)}	—	—	0,2	1
Pozostałe partie	0,7	1	3,8	0

^{a)} Związek Reformatorskich Sił Jugosławii.

^{b)} Koalicja Związku Młodzieży Socjalistycznej i Demokratycznego Związku Zielonych.

^{c)} Demokratyczna Partia Emerytów.

^{d)} Muzułmańska Organizacja Bośniacka.

^{e)} Serbski Ruch Odnowy.

Źródło: M. Kasapović: *Politički učinci...*, s. 134.

w państwie. Zgodnie z zasadą parytetu etnicznego przewodniczącym parlamentu został Serb, a szefem rządu Chorwat. Taki skład personalny najwyższych organów władzy Bośni i Hercegowiny przełożył się na ich paraliż, kiedy nastąpiła erupcja nacjonalizmów. Warto zresztą podkreślić, że trzy zwycięskie ugrupowania nie utworzyły koalicji ani nie uzgodniły wspólnego programu, a porozumienie osiągnęły tylko w zakresie podziału stanowisk⁴⁵. Definitywnie jakakolwiek współpraca zakończyła się w październiku 1991 roku, gdy posłowie serbscy demonstracyjnie opuścili posiedzenie parlamentu.

Skala sukcesu dopiero co założonych partii nacjonalistycznych mogła zaskakiwać. Przyczynę tego fenomenu tłumaczy T. Tadić, według której było to następstwem „przełomowego czasu, wypełnionego niepewnością, egzystencjalnym strachem, całkowitym krachem systemu wartości, nadciągającym kryzysem ekonomicznym i dramatycznym rozpadem Jugosławii, która przez większość mieszkańców Bośni i Hercegowiny była uważana za swoją

⁴⁵ T. Ljubić, D. Marko: *Izbori i izborni sistem. V: Uvod u politički sistem Bosne i Hercegovine — izabrani aspekti*. Red. S. Gavrić, D. Banović, C. Krause. Sarajevo 2009, s. 316.

ojczyznę. [...] Upadająca ideologia zamieniała się w rozbudzony, a wcześniej tłumiony nacjonalizm⁴⁶.

Wybory w Macedonii

Jesienią 1990 roku pierwsze wolne i demokratyczne wybory odbyły się również w Macedonii. W leżącej w pewnym sensie na uboczu jugosłowiańskiej republiki, w porównaniu z wcześniej omówionymi przypadkami, odmiennie rysowały się główne osie sporów narodowościowych. W przeciwieństwie do Chorwacji czy Bośni i Hercegowiny, najważniejszym problemem nie były tendencje wielkoserbskie, ale walka z poglądem prezentowanym przez Bułgarów i Greków, iż w rzeczywistości naród macedoński nie istnieje⁴⁷. Dodatkowym problemem była bardzo liczna mniejszość albańska, mieszkająca w zwartych skupiskach i domagająca się poszerzenia własnych praw.

Zgodnie z obowiązującym w Socjalistycznej Republice Macedonii prawem — tak jak na terenie całej Jugosławii — jedyną legalnie działającą partią polityczną byli komuniści, a dokładnie Związek Komunistów Macedonii (SKM). Także w łonie tej organizacji czynnik etniczny pod koniec lat osiemdziesiątych zaczął odgrywać istotną rolę. Poruszano kwestię dyskryminacji ludności macedońskiej w Grecji, doszło nawet w tej sprawie do spotkania z przedstawicielami Parlamentu Europejskiego w maju 1989 roku. Kilka miesięcy później jugosłowiański przedstawiciel przy ONZ ponownie skrytykował rząd w Atenach⁴⁸.

Proces gwałtownego wzrostu nacjonalizmu macedońskiego stawał się coraz bardziej widoczny. Wprawdzie członkowie SKM starali się unikać ostrego tonu w swoich wypowiedziach, ale i oni — widząc reakcje zwykłych obywateli⁴⁹ — nie mogli ignorować tego zjawiska. Jeden z liderów macedońskich komunistów, Vasil Tupurkovski, apelował na forum jugosłowiańskiego parlamentu o prowadzenie spójnej polityki w obronie swoich rodaków w Grecji⁵⁰. To swoiste odrodzenie narodowe przełożyło się w końcu

⁴⁶ T. Tadić: *Deset godina nacionalnih stranaka u BiH* [www.aimpress.ch(9.08.2000, 15.03.2010)].

⁴⁷ I. Stawowy-Kawka: *Historia Macedonii*. Wrocław 2000, s. 280.

⁴⁸ Ž. Deskalovski: *Elite Transformation and Democratic Transition in Macedonia and Slovenia*. „Balkanologie” 1999, nr 1 [http://balkanologie.revues.org/index281.html (27.03.2010)].

⁴⁹ Przykładowo, kibice klubu piłkarskiego Wardaru Skopje wywieszali na trybunach hasła nacjonalistyczne, np. „Saloniki są nasze”.

⁵⁰ Ž. Deskalovski: *Elite Transformation...*

na zmianę konstytucji republikańskiej z 1974 roku, w której sformułowano, iż Macedonia to „narodowe państwo macedońskiego narodu i państwo albańskiej i tureckiej narodowości wewnątrz niego” zastąpiono zdaniem, że „Macedonia to wspólnota ludzi pracy narodu macedońskiego i równoprawnych z nimi przedstawicieli innych narodów i narodowości”⁵¹.

Wzrost nacjonalizmu zbiegł się ze wzrostem dążeń do liberalizacji systemu politycznego. Już w połowie 1989 roku liderzy SKM byli przekonani, że wprowadzenie pluralizmu partyjnego jest nie do uniknięcia. Nowy przewodniczący partii, Petar Gočev, ogłosił w grudniu tego samego roku poparcie dla transformacji systemu, a w lutym 1990 roku (czyli krótko po faktycznym rozpadzie Związku Komunistów Jugosławii) zapowiedział szybkie przekształcenie SKM w nowoczesną partię socjaldemokratyczną, mogącą startować w przewidzianych na jesień wyborach do parlamentu republikańskiego⁵².

Pierwszym ugrupowaniem, które skorzystało na demonopolizacji sceny partyjnej, był Ruch na rzecz Akcji Macedońskiej (MAAK), założony 4 lutego przez przedstawicieli inteligencji (związanych głównie z Macedońskim Związkiem Pisarzy). W ciągu następnych kilku tygodni także inne partie opozycyjne rozpoczęły działalność. Z punktu widzenia prawa było to jednak postępowanie nielegalne, gdyż wciąż obowiązywało ustawodawstwo zakazujące powstawania partii innych niż komunistyczna. Dopiero 1 kwietnia 1990 roku parlament republikański (Sobranie) uchwalił ustawę o Organizacjach Społecznych i Stowarzyszeniach Obywatelskich, która umożliwiła rejestrację nowych ugrupowań politycznych⁵³. Szybko z tej możliwości skorzystały liczne partie, które chciały wziąć udział w listopadowych wyborach. Wśród nich przede wszystkim trzeba wymienić najsylniejszą, historyczną partię macedońską, działającą jeszcze pod panowaniem tureckim, czyli Wewnętrzną Macedońską Rewolucyjną Organizację — Demokratyczną Partię Narodowej Jedności Macedonii (VMRO-DPMNE), reprezentującą nurt narodowo-konserwatywny. Na jej czele stanął młody, charyzmatyczny działacz — Ljubčo Georgijewski. VMRO-DPMNE stała się główną przeciwniczką zreformowanych komunistów, którzy latem zmienili nazwę na Związek Komunistów Macedonii — Partię Demokratycznych Przemian (SKM-PDP).

W rozpisanych na listopad wyborach do unikameralnego (w miejsce dotychczasowego trzyizbowego), studwudziestoosobowego parlamentu przewidziano zastosowanie systemu większościowego, z koniecznością uzyskania w I turze bezwzględnej większości. O głosy wyborców walczyło 1158 kandydatów z 18 partii politycznych oraz 1 organizacji społecznej. W tej licz-

⁵¹ I. Stawowy-Kawka: *Historia Macedonii...*, s. 282.

⁵² Ž. Deskałovski: *Elite Transformation...*

⁵³ P. Rzegocki: *Macedonia. W: Partie i systemy partyjne państw Europy Środkowej i Wschodniej*. Red. M. Migalski. Sosnowiec 2005, s. 203.

bie znajdowało się także 43 kandydatów niezależnych. W I turze, przeprowadzonej 11 listopada, tylko 11 startujących zdobyło ponad połowę głosów w swoich okręgach wyborczych. W okręgach, gdzie nie wyłoniono zwycięzców, do II tury przechodzili ci kandydaci, którzy uzyskali ponad 7% głosów. Ponieważ w trakcie elekcji miało miejsce wiele nieprawidłowości, konieczne okazało się częściowe powtórzenie wyborów. Tym samym oprócz głosowania w dniu 25 listopada, do urn część głosujących udała się także 9 grudnia⁵⁴.

Pierwsze demokratyczne wybory w Macedonii przyniosły umiarkowany sukces opozycji antykomunistycznej (por. tab. 4). Najwięcej mandatów zdobyła prawicowa VMRO-DPMNE, jednak nie zdołała samodzielnie stworzyć gabinetu. Utworzony został w marcu 1991 roku gabinet ponadpartyjny, na którego czele stanął Nikola Kljušev. Warto podkreślić, że parlament miał charakter wielonarodowy — dominowali oczywiście Macedończycy, ale na przykład aż 23 posłów było Albańczykami⁵⁵.

Tabela 4
Wyniki wyborów do Sobrania w 1990 roku

Ugrupowanie	Mandaty (ze 120)
VMRO-DPMNE	38
SKM-PDP	31
PDP ^{a)}	17
SRSM ^{b)}	11
SPM ^{c)}	4
NDP ^{d)}	5
Niezależni	3
Pozostali	11

^{a)} Partia Demokratycznego Dobrobytu (albańska).

^{b)} Związek Sił Reformatorskich Macedonii.

^{c)} Socjalistyczna Partia Macedonii.

^{d)} Ludowa Partia Demokratyczna.

Źródło: B. Szajkowski: *Elections and Electoral Politics in Macedonia*. „Transitions” 1999, No 1—2, s. 78—79.

Wyłoniony jesienią 1990 roku w Macedonii parlament republikański stanął przed niezwykle poważnymi wyzwaniami. Już w styczniu 1991 roku wybrał pierwszego prezydenta republiki, którym został Kiro Gligorov, dawny

⁵⁴ *Parliamentary elections 1990* [<http://macedonia.cjb.net/government.php?page=elections> 1990 (30.03.2010)].

⁵⁵ N. Gaber, A. Joveska: *Transformation in the Macedonia Political System and the Inclusion of Ethnic Group*. „South-East Europe Review” 2004, No 1, s. 88.

członek partii komunistycznej. W tym samym okresie przyjął Deklarację Niepodległości, w której nawoływano do podjęcia kroków zmierzających do usamodzielnienia się republiki. Ta wola deputowanych została potwierdzona 8 września 1991 roku, kiedy zostało przeprowadzone referendum niepodległościowe. Ponad 95% uczestniczących w głosowaniu opowiedziało się za pełną samodzielnością, co otwarło drogę do przyjęcia odpowiedniej deklaracji przez parlament⁵⁶.

Wybory w Serbii

W tym samym czasie, kiedy odbywały się wybory w Macedonii, równie ważne decyzje zapadały w Serbii. Była to największa i najludniejsza republika wchodząca w skład Jugosławii, dodatkowo jej pozycję wzmacniało umiejscowienie w Belgradzie organów władzy federacyjnej. Specyfikę Serbii podkreślała też odmienna struktura terytorialno-administracyjna, na jej obszarze bowiem znajdowały się dwa okręgi autonomiczne: Wojwodina na północy oraz Kosowo-Metochija na południowym zachodzie. Nie można też pominąć faktu, że Serbowie dominowali w mającej wielkie znaczenie polityczne Jugosłowiańskiej Armii Ludowej (JNA). Z tych powodów wynik wyborów do republikańskich władz w tej republice miał pierwszorzędne znaczenie dla układu sił w całej Jugosławii.

W drugiej połowie lat osiemdziesiątych XX wieku w Serbii do głosu zaczęli dochodzić politycy budujący swoją pozycję na hasłach nacjonalistycznych. W październiku 1987 roku na czele Związku Komunistów Serbii (SKS) stanął radykalny zwolennik wzmocnienia pozycji Serbii (i Serbów) w federacji, Slobodan Milošević. Odsunął ze stanowiska swojego politycznego promotora, Ivana Stambolicia. Szybko zdobył olbrzymią popularność wśród rodaków, którym jawił się jako skuteczny obrońca praw narodu serbskiego — szczególnie słynne stało się jego wystąpienie na wiecu na Kosowym Polu, gdzie po starciach między kosowską policją a lokalnymi Serbami wziął w obronę tych drugich⁵⁷.

Milošević skutecznie i sprawnie przemienił się z socjalisty w nacjonalistę, zbliżając się do poglądów prezentowanych przez część intelektualistów z Serbskiej Akademii Nauki i Sztuki (SANU). W latach 1988—1989 jego zwolennicy organizowali liczne wiece w największych miastach Serbii i Czarnogóry. Podczas ich trwania wyrażano poparcie dla polityki Miloševi-

⁵⁶ Ž. Deskalovski: *Elite Transformation...*

⁵⁷ M.J. Zacharias: *Komunizm — federacija...*, s. 434—435.

cia, krytykując jednocześnie biurokrację we władzach partyjnych i państwowych. To zjawisko doczekało się nawet własnej nazwy, gdyż określono je „antybiurokratyczną rewolucją”⁵⁸.

Proces powstawania w innych republikach jugosłowiańskich partii opozycyjnych cieszących się znaczącym poparciem społecznym nie doczekał się kontynuacji na podobną skalę w Serbii. Mimo formalnej zgody na funkcjonowanie systemu wielopartyjnego, wyrażonej w grudniu 1989 roku przez SKS, komuniści niechętnie widzieli konkurencję — byli przekonani, że „demokrację i pluralizm polityczny mogą stworzyć sami, bez pomocy innych partii”⁵⁹. Trzeba podkreślić, że Milošević, odwołując się do patriarchalnych wzorców kulturowych oraz dziedzictwa autorytarnych metod sprawowania władzy, cieszył się autentycznym masowym poparciem społecznym, „umiejętnie odwoływał się do uczuć patriotycznych, [...] podkreślał historyczną, dziejową misję narodu serbskiego”⁶⁰.

Specyfiką kształtowania się sceny opozycyjnej w Serbii było to, że nowe ugrupowania zaczęły powstawać dopiero po zdobyciu przez Miloševicia szerokiego poparcia⁶¹. Tym samym stawały przed bardzo trudnym zadaniem przekonania do siebie społeczeństwa, które niemalże bezgranicznie zaufało już innemu politykowi. Do najważniejszych nowo powstałych ugrupowań należy zaliczyć Serbski Ruch Odnowy (SPO) z Vukiem Draškovićem na czele, oraz Partię Demokratyczną (DS), reprezentującą część inteligencji o orientacji demokratycznej. Ich programy i hasła niewiele się różniły od tych, które przedstawiali komuniści (przemianowani latem 1990 roku na Socjalistyczną Partię Serbii, SPS), co trzeba uznać za kolejny serbski fenomen.

Znaczna część partii opozycyjnych zaczęła działalność jeszcze przed stworzeniem podstaw prawnych, czyli przed przyjęciem ustawy o organizacjach politycznych, co nastąpiło 27 sierpnia 1990 roku⁶². Tak późne uregulowanie tej materii w połączeniu z różnego typu manipulacjami, stosowanymi przez SPS, oraz brakiem rozbudowanych struktur organizacyjnych pozbawiło rywali socjalistów realnych szans na podjęcie walki wyborczej. Ponadto partia Miloševicia przeforsowała w parlamencie republikańskim korzystną dla siebie ordynację większościową, podczas gdy praktycznie wszystkie partie opozycyjne optowały za którąś z wersji systemu propor-

⁵⁸ I. Čolović: *Jak Slobodan Milošević mur obalał*. „Gazeta Wyborcza” z 28 stycznia 2010 roku [http://wyborcza.pl/1,75515,7504124,Jak_Slobodan_Miloszevic_mur_obalal.html (30.03.2010)].

⁵⁹ Ibidem.

⁶⁰ M.J. Zacharias: *Komunizm — federacja...*, s. 499.

⁶¹ Ibidem, s. 500.

⁶² J. Wojnicki: *Proces instytucjonalizacji przemian...*, s. 280. Wcześniej, bo 28 czerwca, uchwalona została nowa serbska konstytucja republikańska.

cyjonalnego⁶³. Prawo wyborcze zostało przyjęte przez parlament dopiero 28 września, a głosowanie zostało przewidziane na 9 i 23 grudnia. Przygotowana w pośpiechu ordynacja zawierała tyle błędów i nieścisłości, że jeszcze przed wyborami została kilkakrotnie znowelizowana⁶⁴. Ostatecznie przyjęto, że terytorium Serbii podzielone zostanie na 250 okręgów jednomandatuowych. W I turze do zwycięstwa potrzebna była bezwzględna większość głosów, natomiast w przypadku braku rozstrzygnięcia po dwóch tygodniach mieli rywalizować 2 startujący, którzy uzyskali największą liczbę głosów.

Zastosowana w grudniowych wyborach ordynacja zdecydowanie zadziałała na korzyść zwycięskich socjalistów. Przy frekwencji przekraczającej 70%, w głosowaniu uzyskali mniej niż połowę głosów, ale przełożyło się to na blisko 4/5 mandatów. Tymczasem podzielona opozycja zdobyła wprawdzie ponad połowę głosów, lecz tylko nieco ponad 1/5 foteli w Skupstzinie Ludowej⁶⁵ (por. tab. 5).

Tabela 5

Wyniki wyborów do Skupstziny Ludowej w 1990 roku

Ugrupowanie	Głosy w %	Mandaty (250)	Mandaty w %
SPS	46,1	194	77,7
SPO	15,8	19	7,6
Kandydaci niezależni	9,1	8	3,2
DS	7,4	7	2,8
DZVM ^{a)}	2,6	8	3,2
SDA	1,7	3	1,2
Pozostali	17,3	11	4,3

^{a)} Demokratyczna Wspólnota Węgrów z Wojwodiny.

Źródło: *Izveštaj Republičke izborne komisije, 1990*, za: Baza podataka — Doc. dr Slaviša Orlović [www.politikolog.com(1.04.2010)].

Wybory odbywały się także na terytorium Kosowa, jednak w tym wypadku doszło do powszechnego bojkotu ze strony ludności albańskiej — tylko nieliczni przedstawiciele tej narodowości uczestniczyli w elekcji. Na 910 tys. mieszkańców prowincji uprawnionych do głosowania do urn poszły zaledwie 173 tys., przede wszystkim Serbowie. Zdecydowane zwycięstwo w Kosowie odnieśli socjaliści (30 na 34 mandaty). O popularności tej partii niech świad-

⁶³ M. Jovanović: *Izborne reforme — slučaj Srbija*. „Nova srpska politička misao” 2002, br. 1—4, s. 68.

⁶⁴ M. Pajvančić: *Izborni sistem u Srbije*. „Republika” 1997, br. 158 [http://www.yurope.com/zines/republika/arhiva/97/158/158-17.html(31.03.2010)].

⁶⁵ M. Jovanović: *Izborne reforme...*, s. 69.

czy fakt, że z jej list do parlamentu dostali się nawet 3 kandydaci narodowości albańskiej, wygrywając z serbskimi kandydatami z SPO⁶⁶.

Również 9 grudnia, wraz z I turą wyborów parlamentarnych, wyłoniono prezydenta Serbii, którym został główny faworyt — Slobodan Milošević. W tym przypadku nie było potrzeby przeprowadzenia ponownego głosowania, gdyż lider socjalistów zdobył ponad 63%, podczas gdy następny kandydat — Vuk Drašković — zaledwie nieco ponad 16%. Warto zwrócić uwagę na znaczną liczbę startujących, zgłoszono bowiem aż 32 chętnych⁶⁷.

Wybrane w grudniu 1990 roku władze serbskie nie zmieniły swojego nacjonalistycznego kursu, zmierzającego do budowy „Wielkiej Serbii”. Dominująca pozycja Miloševicia, który został prezydentem republiki, oraz socjalistów, którzy mieli miążdzącą większość posłów w parlamencie, na dłuższy czas ukierunkowała politykę Belgradu. Stało się to bez wątpienia jednym z kilku najważniejszych powodów wybuchu wojny domowej w Jugosławii, a także przyczyniło się do izolowania Serbii na arenie międzynarodowej przez całą dekadę lat dziewięćdziesiątych XX wieku.

Wybory w Czarnogórze

Pod koniec 1990 roku wyłoniono także republikańskie władze w najmniejszej z jugosłowiańskich republik — Czarnogórze. Termin wyborów (9 i 23 grudnia) nie był przypadkowy. Dokładnie w tym samym czasie odbywało się głosowanie w Serbii, a wydarzenia w tej republice miały przemożny wpływ na to, co się działo w Titogradzie (późniejszej Podgoricy). Jak pisze J. Wojnicki, „wiele względów (historycznych, kulturowych, gospodarczych) zdecydowało, iż była to najwierniejsza republika Serbii”⁶⁸. Podobnie do wydarzeń w Belgradzie, również w Czarnogórze od 1988 roku miała miejsce „antybiurokratyczna rewolucja”, której następstwem było usunięcie dotychczasowych władz i zastąpienie ich nowymi, związanymi z ekipą Miloševicia. Od stycznia 1989 roku przewodniczącym Związku Komunistów Czarnogóry (SKCG) został Momir Bulatović. Pod jego kierownictwem partia odbyła ostatni zjazd (nadzwyczajny) w kwietniu 1989 roku, na którym podjęto dość

⁶⁶ M. Brudar: *Izbóri na Kosovu 1990—2000*. „Nova srpska politička misao” 2002, br. 1—4, s. 92—93. W pięciu okręgach wybory w ogóle się nie odbyły, gdyż wymaganą liczbę podpisów zdobyli tylko kandydaci SPS. Ponieważ mieszkańcy tam prawie wyłącznie Albańczycy, pojawiły się oskarżenia o sfałszowanie list poparcia.

⁶⁷ *Predsednički izbóri u Srbiji od 1990.do danas* [[http://www.srpskadijaspora.info/vest.asp?id=2944\(1.04.2010\)](http://www.srpskadijaspora.info/vest.asp?id=2944(1.04.2010))].

⁶⁸ J. Wojnicki: *Proces instytucjonalizacji przemian...*, s. 281.

kuriozalną uchwałę, iż możliwe jest budowanie demokracji bez konieczności funkcjonowania systemu wielopartyjnego. Dopiero wydarzenia z następnego roku (rozpad SKJ, wybory w Słowenii i Chorwacji oraz upadek komunizmu w bloku wschodnim) zmusiły działaczy do zmiany tego poglądu⁶⁹.

Fundament prawny pod utworzenie pluralistycznej sceny partyjnej został przyjęty przez czarnogórski parlament w lipcu 1990 roku. Uchwalono wtedy ustawę o stowarzyszeniach obywatelskich, która umożliwiła zarówno legalizację już działających ugrupowań opozycyjnych, jak i powstawanie nowych. W tym samym miesiącu znowelizowano republikańską konstytucję, wpisując do niej jednoizbową Skupsztinę (125 deputowanych) oraz kolegialne Prezydium Republiki (prezydent i 4 członków). Oba organy miały być wybierane w elekcji powszechnej i bezpośredniej. Te decyzje stworzyły możliwość rozpisania wyborów o charakterze rywalizacyjnym⁷⁰.

Mimo niechętnego stosunku działaczy komunistycznych do powstawania konkurencyjnych partii, jak też braku podstaw prawnych (do lipca 1990 roku), w Czarnogórze zaczęły tworzyć się ugrupowania opozycyjne. Już w styczniu 1990 roku powołano Liberalny Związek Czarnogóry (LSCG), a w maju Partię Narodową (NS). Działalność rozpoczął także Związek Sił Reformatorskich (SRSJ), skupiający zwolenników premiera Jugosławii, Ante Markovicia. Z kolei mniejszości etniczne (muzułmańską i albańską) reprezentowała Koalicja Demokratyczna (DK)⁷¹.

Na początkowy okres działalności pluralistycznej sceny partyjnej w Czarnogórze wpływały dwa podstawowe czynniki. Pierwszy był związany z faktem, że w tej republice funkcjonował „system partii dominującej w pół-demokratycznym otoczeniu”, natomiast drugi odnosił się do umiejscowienia tegoż systemu na peryferiach szerszego — federalnego⁷². Tym samym przeprowadzone w grudniu 1990 roku wybory przebiegały po pierwsze w obliczu dominacji partii komunistycznej, a po drugie — ich wynik nie miał decydującego znaczenia dla przyszłości federacji.

Ordynacja wyborcza w Czarnogórze znacząco różniła się od przyjętych rozwiązań w pozostałych republikach, oparto ją bowiem na systemie proporcjonalnym, z podziałem mandatów według zasady d'Hondta oraz progiem zaporowym na poziomie 4%⁷³. Obszar prowincji podzielono na 20 okręgów,

⁶⁹ V. Pavičević, S. Darmanović, O. Komar, Z. Vujović: *Izbori i izborna zakonodavstvo u Crnoj Gori 1990—2006*. Podgorica 2007, s. 13.

⁷⁰ Ibidem, s. 14

⁷¹ Š. Káňa: *Republika Černa Hora. V: Politické strany ve střední a východní Evropě*. Red. P. Fiala, J. Holzer, M. Strmiska. Brno 2002, s. 107 za: J. Wojnicki: *Proces instytucjonalizacji przemian...*, s. 282.

⁷² M. Strmiska: *The Making of Party Pluralism in Montenegro*. „Středoevropské politické studie” 2000, No 3 [<http://www.cepsr.com/dwnld/monte300.rtf> (2.04.2010)].

⁷³ „Službeni list SR Crne Gore” 1990, br. 36.

z których wybierano od 1 do 29 posłów. Tym samym w najmniejszych okręgach, gdzie wyłaniano pojedynczych kandydatów, mimo przyjęcia zasady proporcjonalności obowiązywał *de facto* system większościowy.

Wśród najważniejszych partii, startujących w grudniowych wyborach do parlamentu w Titogradzie, można wskazać trzy dominujące opcje (por. tab. 6). Politykę Związku Komunistów Czarnogóry⁷⁴ charakteryzowała pewna doza „jugosłowiańskiego romantyzmu”, z jednoczesnym uznaniem odrębności narodu czarnogórskiego. W obliczu narastającego konfliktu między Serbią a Słowenią i Chorwacją, SKCG stanął po stronie Belgradu⁷⁵. Do drugiej grupy można zaliczyć Partię Narodową, która łączyła w sobie antykomunizm i reprezentowanie interesów serbskich mieszkańców w Czarnogórze. Wreszcie trzecią opcję reprezentował liberalny Związek Sił Reformatorskich, opowiadający się za reformą ekonomiczną i demokratycznym społeczeństwem⁷⁶. Wyborcy ostatecznie zdecydowanie opowiedzieli się za komunistami, którzy odnieśli jeszcze większe zwycięstwo niż SPS w Serbii. Frekwencja była wysoka i wyniosła ponad 75%.

Tabela 6

Wyniki wyborów do Skupsztiny Czarnogóry w 1990 roku

Ugrupowanie	Głosy w %	Mandaty (125)	Mandaty w %
SKCG	60,6	83	66,4
SRSJ	14,6	17	13,6
NS	13,8	13	10,4
DK	10,9	12	9,6

Źródło: V. Pavićević, S. Darmanović, O. Komar, Z. Vujović: *Izbori i izbor-no zakonodavstvo ...*, s. 22.

W przeprowadzonych jednocześnie wyborach do Prezydium Republiki konieczna była II tura. W dniu 23 grudnia na przewodniczącego tego organu kolegiального wybrany został komunistą Momir Bulatović, reprezentujący zwolenników utrzymania jedności Jugosławii.

Nowo wybrane władze republikańskie przez kolejne lata prowadziły politykę ściśle konsultowaną z Serbią, z którą zresztą w kwietniu 1992 roku utworzyły Federalną Republikę Jugosławii. Ten stan rzeczy zmienił się dopiero w drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych, gdy Podgorica zaczęła się usamodzielniać. Ostateczny „rozwód” Serbii i Czarnogóry nastąpił w 2006 roku.

⁷⁴ W 1991 r. nastąpiła zmiana nazwy na Demokratyczną Partię Socjalistów (DPS).

⁷⁵ Co w późniejszym okresie przełożyło się np. na atak sił czarnogórskich na dalmatyńskie wybrzeże Chorwacji.

⁷⁶ Ž. Andrijašević: *Nacrt za ideologiju jedne vlasti*. Bar 1999, s. 11–12.

Podsumowanie

Przeprowadzone w 1990 roku na przestrzeni kilku miesięcy wybory do parlamentów republikańskich w Jugosławii miały decydujące znaczenie dla przyszłości tego wielonarodowego państwa, które i tak już od pewnego czasu przeżywało głęboki kryzys. Zwycięstwo polityków, w przeważającej części odcinających się — choć z diametralnie różnych przyczyn — od dotychczasowego modelu przyczyniło się do zerwania wzajemnych więzi i szybkiego rozpadu struktur federalnych. Ówczesni triumfatorzy na długi czas stali się głównymi postaciami na scenach politycznych swoich najpierw republik, a później niepodległych państw. Niestety, nacjonalizm, który praktycznie we wszystkich przypadkach stał się środkiem do osiągnięcia władzy, przyniósł także tragiczne skutki, odczuwane na tym obszarze po dzień dzisiejszy.